

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.727

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.164>

Д. Є. Волкова
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-2856-6984

РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Метою статті є аналіз рішень Конституційного Суду України, які слід враховувати під час створення та діяльності релігійних організацій.

Узагальнено, що стаття 36 Конституції України закріплює свободу асоціацій, а стаття 35 передбачає, що кожна людина та громадянин має право на свободу світогляду і віросповідання. Безпосередньо релігійним організаціям в Основному Законі 1996 року присвячена частина третя статті 35.

Резюмовано позитивність того факту, що настільки старий нормативно-правовий акт, як Закон «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року, був у центрі уваги Конституційного Суду України лише один раз. Адже цей Закон було прийнято хронологічно раніше, ніж Конституцію України 1996 року, а тому цілком ймовірно було б очікувати значно більшу кількість положень, які не узгоджувалися б з Основним Законом. Станом на 1 січня 2021 року існує лише одне рішення – Рішення у справі про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій 2016 року.

Водночас підкреслено, що Рішення у справі про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій 2016 року не було прийнято одногосно, що свідчить про недостатню переконливість викладених у ньому аргументів для деяких суддів Конституційного Суду України. Так, до тексту цього рішення додано Окрему думку судді М.М. Гультаєвої стосовно Рішення, Окрему думку судді О.М. Литвинової стосовно Рішення, Окрему думку судді М.І. Мельника стосовно Рішення та Окрему думку судді І.Д. Сліденка стосовно Рішення. Варто зауважити, що далеко не кожне рішення єдино органом конституційної юрисдикції супроводжується такою кількістю окремих думок. А тому перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаються, по-перше, у тому, щоб ретельно дослідити викладену в окремих думках аргументацію та міркування суддів Конституційного Суду України; по-друге, у формулюванні додаткових аргументів на користь прийнятого Рішення у цій справі з залученням додаткових європейських стандартів про свободу совісті та релігійні організації.

Ключові слова: релігійні організації, свобода совісті, свобода віросповідання, практика Конституційного Суду України, Конституційний Суд України.

Volkova D. Ye. CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE'S DECISIONS ON CREATION AND FUNCTIONING OF THE RELIGIOUS ORGANIZATIONS

The purpose of the article is to analyze the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, which should be taken into account in the establishment and operation of religious organizations.

It is generalized that Article 36 of the Constitution of Ukraine enshrines the freedom of association, and Article 35 stipulates that every person and citizen has the right to freedom of thought and religion. Part 3 of Article 35 is devoted directly to religious organizations in the 1996 Basic Law.

The positivity of the fact that such an old normative legal act as the Law “On Freedom of Conscience and Religious Organizations” of April 23, 1991, was in the center of attention of the Constitutional Court of Ukraine only once was summarized. After all, this Law was adopted chronologically earlier than the Constitution of Ukraine of 1996, and therefore it would be likely to expect a much larger number of provisions that would not be consistent with the Basic Law. As of January 1, 2021, there is only one decision - the Decision in the case of early notification of public services, religious rites, ceremonies and processions in 2016.

At the same time, it was emphasized that the Decision in the case of early notification of public services, religious rites, ceremonies and processions in 2016 was not adopted unanimously, which indicates a lack of convincing arguments for some judges of the Constitutional Court of Ukraine. Thus, Dissenting opinion of Judge Gultay M.M. was added to the text of this decision, Dissenting opinion of Judge Litvinov O.M. concerning the Decision, Dissenting opinion of Judge Melnyk M.I. concerning the Decision and the Dissenting Opinion of Judge Slidenko I.D. regarding the Decision. It is worth noting that not every decision of a single body of constitutional jurisdiction is accompanied by such a number of separate opinions. Therefore, the prospects for further research in this direction are seen: first, in carefully examining the arguments and arguments of the judges of the Constitutional Court of Ukraine set out in separate opinions; secondly, in formulating additional arguments in favor of the Decision in this case with the involvement of additional European standards on freedom of conscience and religious organizations.

Key words: religious organizations, freedom of conscience, freedom of religion, practice of the Constitutional Court of Ukraine, the Constitutional Court of Ukraine.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 привернула увагу до проблем реалізації низки конституційних прав людини і громадянина в усіх країнах світу, і Україна не є винятком. У яких випадках можна обмежувати права? Чи усі права слід обмежувати? Які права обмежувати не можна? Якщо право можна обмежувати загалом, чи є такі аспекти цього права, які варто все ж залишати незмінними (тобто без обмежень) навіть на період карантину? Ці та інші питання гостро постають перед юридичною наукою та практикою. Стосуються вони і свободи совісті та свободи асоціацій у сукупності, тобто створення та функціонування релігійних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До числа дослідників, які останніми роками розмірковували над конституційно-правовими проблемами створення та функціонування релігійних організацій, слід віднести Є.В. Ткаченка [1], Л.В. Ярмол [2; 3], П.М. Рабіновича [4].

Також під час дослідження цього питання слід враховувати, що релігійні організації належать до громадських організацій, та брати до уваги розробки щодо останніх [5–8].

Метою статті є аналіз рішення Конституційного Суду України, які слід враховувати під час створення та діяльності релігійних організацій.

Основний текст. Стаття 36 Конституції України закріплює свободу асоціацій, а стаття 35 передбачає, що кожна людина та громадянин має право на свободу світогляду і віросповідання. Безпосередньо релігійним організаціям в Основному Законі 1996 року присвячена частина третьої статті 35, відповідно до якої «церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» [9].

Досліджуючи конституційне підґрунтя створення та функціонування релігійних організацій, варто також вказати і на положення статті 11, згідно з якими «Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [9]. Слід зауважити, що системне тлумачення вищезазначених положень Конституції України 1996 року (тобто частини першої статті 36, частини третьої статті 35 та статті 11) свідчить про те, що:

– по-перше, в Україні можуть створюватись та функціонувати релігійні організації, адже це прямо передбачено Основним Законом;

– по-друге, Українська держава сприяє розвитку мережі релігійних організацій у контексті релігій, не заборонених в країні, застосовуючи принцип рівності, адже жодна з релігій не може бути проголошена державною релігією.

Положення Конституції України 1996 року про створення та функціонування релігійних організацій на законодавчому рівні знаходять свій розвиток у Законі «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року.

Цікаво, що у цьому Законі не надається визначення поняття «релігійна організація» з застосуванням традиційного для чинного законодавства України підходу – «дефініція через ознаки». Найбільш близькі до визначення положення наступні:

– «релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями)» (з певними обмеженнями можна уважати це визначенням через мету функціонування);

– «релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями)» [10] (з певними обмеженнями можна визнати це визначенням через перерахування видів цих організацій).

Таким чином, законодавець окреслює перелік релігійних організацій, на які розповсюджується дія положень аналізованого Закону, та встановлює мету їхньої діяльності.

Очевидно, що цих положень навряд чи достатньо для забезпечення створення та функціонування релігійної організації, тому вони додатково конкретизуються у підзаконних актах. Але у контексті нашого дослідження важливим є те, що положення Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» були у центрі уваги єдиного органу конституційної юрисдикції – Конституційного Суду України.

Станом на 1 січня 2021 року існує лише одне рішення, у якому було піддано аналізу досліджуваний Закон, – це Рішення у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як суб'єкт права на конституційне подання звернувся до єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні з питанням щодо відповідності Основному Закону 1996 року положень статті 21 «Релігійні обряди і церемонії» аналізованого Закону. У цій статті йдеться про

те, що ці обряди та церемонії можуть проводитися у містах, які утримуються зусиллями релігійних організацій¹.

Запитання, яке поставив перед Конституційним Судом України Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, було таким: чи відповідає Основному Закону України частина п'ята статті 21 Закону?

В описовій частині аналізованого Рішення узагальнено, що «згідно з положеннями частини п'ятої статті 21 Закону в інших випадках публічні богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії проводяться щоразу з дозволу відповідної місцевої державної адміністрації, виконавчого органу сільської, селищної, міської ради; клопотання про видачу вказаного дозволу подається не пізніше ніж за десять днів до призначеного строку проведення богослужіння, обряду, церемонії чи процесії, крім випадків, які не терплять зволікання» [11]. Уповноважений звернув увагу на те, що це навряд чи відповідає Конституції України 1996 року у частині права кожного брати участь у мирних зібраннях, а точніше – у частині проведення мирних зібрань.

Під час вирішення цієї справи Конституційний Суд України погодився з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у тому, що оспорюване положення не відповідає Основному Закону України 1996 року, продемонструвавши наступну логіку.

По-перше, єдиний орган конституційної юрисдикції послався на те, що Україна є демократичною, правовою, соціальною державою, яка водночас є державою суверенною, та що людина, її честь і гідність, життя і здоров'я є найвищою цінністю (тобто Конституційний Суд України вдався до цитування положень перших статей Основного Закону 1996 року).

¹ Відповідно до положень статті 21 «Релігійні обряди і церемонії» Закону релігійні організації мають право засновувати і утримувати вільно доступні місця богослужіння або релігійних зібрань, а також місця, шановані в тій чи іншій релігії (місця паломництва) (частина перша); богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії безперешкодно проводяться в культових будівлях і на прилеглий території, у місцях паломництва, установах релігійних організацій, на кладовищах, в місцях окремих поховань і крематоріях, квартирах і будинках громадян, а також в установах, організаціях і на підприємствах за ініціативою їх трудових колективів і згодою адміністрації (частина друга); командування військових частин надає можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях і виконанні релігійних обрядів (частина третя); богослужіння та релігійні обряди в лікарнях, госпіталах, будинках для престарілих та інвалідів, місцях попереднього ув'язнення і відбування покарання проводяться на прохання громадян, які перебувають в них, або за ініціативою релігійних організацій; адміністрація зазначених установ сприяє цьому, бере участь у визначенні часу та інших умов проведення богослужіння, обряду або церемонії (частина четверта).

По-друге, було наголошено на важливості всілякої багатоманітності для українського суспільства, у тому числі на важливості релігійної багатоманітності.

На підставі цього було резюмовано: «Конституційний Суд України вважає, що право на свободу світогляду і віросповідання разом з іншими фундаментальними правами і свободами є основою створення та функціонування демократичного суспільства. Всебічне утвердження і забезпечення цих прав і свобод – головний обов'язок України як демократичної, правової держави» [11].

У наступній рубриці описової частини Конституційний Суд України наголосив на тому, що положення Основного Закону 1996 року у частині всього, що стосується права на свободу совісті загалом та релігійних організацій зокрема, цілком відповідає міжнародним та європейським стандартам прав людини. Зроблено посилання на Керівні принципи зі свободи мирних зібрань (2-ге видання), Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практику Європейського суду з прав людини, на підставі чого резюмовано:

«Оскільки положення статті 35 Основного Закону України кореспондуються з положеннями статті 9 «Свобода думки, совісті і релігії» Конвенції, а положення статті 39 Конституції України – з положеннями статті 11 «Свобода зібрань та об'єднання» Конвенції, то Конституційний Суд України під час вирішення цієї справи враховує наведений підхід Європейського суду з прав людини, згідно з яким релігійні зібрання є видом мирних зібрань.

На підставі системного аналізу норм Основного Закону України Конституційний Суд України вважає, що право на свободу світогляду та віросповідання може бути реалізоване, зокрема, у формі проведення богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій. У разі якщо такі заходи відбуваються публічно та мають мирний характер, на них мають поширюватися вимоги статті 39 Конституції України, у тому числі щодо завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про їх проведення» [11].

Нарешті, зазначено, що стаття 39 Конституції не містить таких положень, які б надавали можливість стверджувати, що її норми не розповсюджуються на оспорювану частину п'яту статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Резюмуючи, слід зазначити про позитивність того факту, що настільки старий нормативно-правовий акт, як Закон «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року, був у центрі уваги Конституційного Суду України лише один раз. Адже цей Закон було прийнято хронологічно раніше, ніж Конституція України

1996 року, а тому цілком ймовірним було б очікувати значно більшу кількість положень, які не узгоджувалися б з Основним Законом. Станом на 1 січня 2021 року існує лише одне рішення – Рішення у справі про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій 2016 року.

Водночас необхідно підкреслити, що Рішення у справі про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій 2016 року не було прийнято одногосно, що свідчить про недостатню переконливість викладених у ньому аргументів для деяких суддів Конституційного Суду України. Так, до тексту цього рішення додано Окрему думку судді М.М. Гультая стосовно Рішення, Окрему думку судді О.М. Литвинова стосовно Рішення, Окрему думку судді М.І. Мельника стосовно Рішення та Окрему думку судді І.Д. Сліденка стосовно Рішення. Варто зауважити, що далеко не кожне рішення єдиного органу конституційної юрисдикції супроводжується такою кількістю окремих думок. А тому перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаються: по-перше, у тому, щоб ретельно дослідити викладену в окремих думках аргументацію та міркування суддів Конституційного Суду України; по-друге, у формулюванні додаткових аргументів на користь прийнятого Рішення у цій справі з залученням додаткових європейських стандартів про свободу совісті та релігійні організації.

Література

1. Ткаченко Є.В. Право на свободу віросповідання: судовий захист та деякі проблеми реалізації. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/230566432.pdf>.
2. Ярмол Л.В. Свобода віросповідання: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження).

Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / Редкол.: П.М. Рабінович (голов.ред) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Випуск 8. Львів, 2006. 192 с.

3. Ярмол Л.В. Свобода віросповідання: позитивні тенденції та проблеми у сфері її юридичного забезпечення в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 39–42.

4. Рабінович П.М. Свобода віровизнання: філософсько-правові та державно-юридичні аспекти. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 2 (25). С. 108–114.

5. Волкова Д.Є. Конституційне законодавство про громадські організації: стан та перспективи гармонізації з європейськими стандартами: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 217 с.

6. Волкова Д.Є. Міжнародні стандарти про внутрішню структуру громадських організацій. *Юридичний вісник*. 2012. № 1. С. 71–77.

7. Мішина Н.В. Громадянське суспільство у полісекторних моделях суспільства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Т. XXII. С. 85–92.

8. Мішина Н.В. Органи самоорганізації населення у системі місцевого самоврядування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. Т. XXIII. С. 84–91.

9. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.

11. Рішення у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16>.